

Anders-
Slimmer-
Rendabeler-

MFA 2.0

*denken vanuit
activiteiten ipv ruimten*

Marco van Zandwijk

@gezondengoed

Anders organiseren - Slimmer programmeren - Rendabeler beheren

BEELD PAGINA 1

BEELD PAGINA 2

BEELD PAGINA 3

BEELD PAGINA 4

BEELD PAGINA 5

INHOUD

DEEL I Wie?

PROCES (organisatorische aspecten)

- A1 opdrachtgeverschap
- A2 samenwerking
- A3 vastgoedstrategie
- A4 projectomgeving
- A5 projectambities
- A6 procesinrichting
- A7 contractvormen
- A8 architectenselectie

DEEL II Wat?

BELEVING (architectonische aspecten)

- B1 uitstraling
- B2 entree(s)
- B3 zichtlijnen
- B4 kleur
- B5 trappen
- B6 routing
- B7 schaal

GEBRUIK (functionele aspecten)

- C1 kerncijfers
- C2 ligging
- C3 verkeersveiligheid
- C4 buitenruimte
- C5 openbaarheid
- C6 toegankelijkheid
- C7 multifunctionaliteit
- C8 leren
- C9 opvang
- C10 sport
- C11 cultuur
- C12 overblijven
- C13 werken
- C14 overig

INHOUD

TECHNIEK (technische aspecten)

- D1 daglicht
- D2 kunstlicht
- D3 luchtverversing
- D4 luchtkwaliteit
- D5 ruimteakoestiek
- D6 geluidsniveau
- D7 wintertemperatuur
- D8 zomertemperatuur
- D9 groenkwaliteit
- D10 energieprestatie
- D11 flexibiliteit
- D12 milieuprestatie
- D13 materialisatie
- D14 hygiëne
- D15 ict

DEEL III Hoe?

ECONOMIE (economische aspecten)

- E1 investeringskosten
- E2 vastgoedexploitatie
- E3 gebruikersexploitatie
- E4 functionele exploitatie
- E5 financieringsvormen
- E6 levensduurdenken

organisatorische aspecten
gezamenlijk en strategisch

proces

organisatorische aspecten

Voordat er gesproken kan worden over de uiteindelijke prestaties die het gebouw moet gaan leveren, moet er heel wat geregeld worden. Eerst dient helder te zijn in welke omgeving de opgave een invulling dient te krijgen, welke visie op de inhoud daarbij hoort en wie daarbij betrokken worden. De invulling van de rol van de opdrachtgever(s) is hierbij van cruciaal belang.

Aan iedere oplossing gaat een vraag vooraf. Een geslaagd project begint met het begrijpen van de vraag achter de vraag. Dit thema zorgt ervoor dat deze vragen worden gesteld. Naarmate partijen zich meer verbonden voelen met de gestelde vraag, neemt de kans toe dat een project slaagt. Gemeenten, schoolbesturen en maatschappelijke partners doen er daarom verstandig aan vooraf gezamenlijk na te denken over de maatschappelijke betekenis, gewenste mate van samenwerking en het toekomstperspectief op het door hen gewenste voorzieningenniveau.

SAMENWERKING

Kinderdagopvang/BSO/PSZ (kinderdagverblijven)	
Wijkwerk/WMO (wijkgebouwen)	
Bewoners/ buurtverenigingen (buurthuizen)	
Verenigingsleven/schooling/kerken (clubhuizen)	
Schoolarts/therapeut/GOE (consulatiebureaus)	
Onderwijsleiding/bureau jeugdzorg (CJG)	
Schooling-cursusaanbod muziek (muziekschool)	
Leesbevordering (bibliotheek)	
Schooling-cursusaanbod kunst & cultuur (kunsthal)	
Sport bewegingsaanbod (sportaccommodaties)	
Speelruilvereniging (speelruinen)	
Schooling-cursusaanbod volwassenen/ taalonderwijs	
Voorlichting veiligheid en preventie (pedagogische)	
Beheer en onderhoud (woningbouwverenigingen)	
Lokale ondernemers (horca)	

A2

Samenwerking partners & betrokkenheid

Samen of ieder voor zich?

- Krimp vraagt om nieuwe vormen van samenwerking
- Commitment zorgt voor minder weerstand bij projecten
- Samenwerking tussen onderwijs, buurt en opvang kan beter
- Scholen zijn niet gewend om 'hun' gebouw te delen met anderen
- Samenwerking wordt (nog) niet gestimuleerd door wet- en regelgeving

DEEL I PROCES

Anders organiseren

wie

PROJECTOMGEVING

A4

Projectomgeving trends & ontwikkelingen

Focus op verleden, heden of toekomst?

- Gebruik van scholen is afgelopen decennia drastisch veranderd
- Behoeft om voorzieningen in samenhang te bekijken groeit
- (Ver)bouwen van scholen vraagt om een blik op de toekomst
- Maatschappelijke vraag naar dagarrangementen stijgt
- Leerlingenpopulatie krimpt en wordt heterogener

DEEL I PROCES

A4

wist u dat

Projectomgeving trends & ontwikkelingen

- Inwonersaantal daalt komende dertig jaar in 40% gemeenten
- Capaciteit BSO is in afgelopen acht jaar bijna verviervoudigd
- Aantal scholen dat overweegt andere (school)tijden te voeren groeit
- Onderwijs, opvang, zorg, sport, cultuur lopen steeds meer in elkaar over
- Aantal kinderen met beperking dat naar 'gewone' school gaat neemt toe
- (Breed) scholen zijn nog niet ingericht op passend onderwijs
- Jeugdzorg en onderwijs komen dichterbij elkaar

programma

- Benoem trends, leefstijlen, kansen en ontwikkelingen in gemeente
- Breng accommodatie-, cultuur-, grond- en jeugdbeleid in kaart
- Breng activiteitenbehoefte in beeld (voorzieningenniveau, krimp)
- Breng zorgbehoefte in beeld (passend onderwijs, CJG)
- Breng visie op onderwijs in beeld (pedagogisch, leerontwikkeling)
- Breng visie op schooltijden in beeld (arbeidsmarkt, dagarrangementen)
- Breng visie op werkvormen in beeld (personeel organisatie, ICT)

tip

- Gebruik 'Spoorboekje voor maatschappelijke voorzieningen' van de VNG

verdieping

- [www.anderetijdenonderwijsenopvang.nl](#)
- 'Schools Kill Creativity', filmpje Sir Ken Robinson (YouTube)
- 'Geen meter teveel' (2009)
- 'Krimp als kans' (2010)

VASTGOEDSTRATEGIE

A3

Vastgoedstrategie eigendom & beleidsdoelen

(Ver)kopen of huren?

- Gemeentelijk vastgoed kan helpen beleidsdoelen te bereiken
- Goede langetermijnvisie voorkomt ad-hocbeslissingen
- Terugvallende inkomsten maken strategisch vastgoedbeleid noodzakelijk
- Inzicht in omvang en kwaliteit vastgoedportefeuille ontbreekt bij veel gemeenten
- Verduurzaming maatschappelijk vastgoed is superactueel

PROCES

A3

wist u dat

Vastgoedstrategie eigendom & beleidsdoelen

- Integrale aanpak fysiek en sociaal beleid geeft beter rendement
- Wens om voorzieningen in samenhang te beschouwen neemt toe
- Klantvriendelijkheid wordt steeds vaker gebruikt als prestatie-indicator
- Onaantrekkelijkheid is grootste economische risico van gebouwenvoorraad
- Inzicht in bouwopgave komende 20-30 jaar ontbreekt bij veel gemeenten
- Ontwikkeling, bezit en beheer is vaak over meerdere afdelingen verspreid
- Koppeling kosten en prestaties is essentieel voor vastgoedbeheer
- Verzekerde waarde gemeentelijk vastgoed wordt geschat op 40 à 50 miljard euro
- Oppervlakte gemeentelijk vastgoed ligt tussen de 40 en 50 miljoen m²
- Corporaties hebben ervaring met rol als ontwikkelaar, eigenaar en beheerder

programma

- Maak integraal voorzieningenprogramma
- Breng krachtenveld projectomgeving in beeld
- Verkrijg inzicht in (prestaties) bestaande gebouwenvoorraad

tip

- Ga gluren bij de bureu; uw opgave is niet nieuw!
- Kom los van bestaande patronen

verdieping

- [www.bouwstenenvoorsociaal.nl](#)
- [www.realestatemagazine.nl](#)
- 'Schoolgebouw te huur' (2010)
- 'Het palet voor maatschappelijk vastgoed' (2011)
- 'Gemeentelijk vastgoedmanagement' (2011)
- 'Spoorboekje maatschappelijke voorzieningen' (2008)

tip

• Ga gluren bij de bureu; uw opgave is niet nieuw!
• Kom los van bestaande patronen

CitizenM brengt hotelluxe op de vierkante centimeter

0 tweet

Thu 26 June 2008 12:48, Antoinette Hoes, 4554 views

LIFE/STYLE

Nu open op Schiphol en binnenkort ook in Amsterdam-Zuid, **CitizenM**, het betaalbare luxehotel voor de mobiele mens. De filosofie in een notedop: Affordable luxury for the people. De pre-fab kamers worden in een eigen fabriek geconstrueerd. Luxe en technology gaan in de kamers in hand in hand.

Het concept wordt op de site in een [filmpje](#) verder uitgelegd.

www.dexigner.com

LEREN

keuze C8

urgentie

DEEL II GEBRUIK

Leren onderwijsvisie & werkvormen

Traditioneel of vernieuwend onderwijs?

- Afmetingen onderwijsruimten zijn niet langer wettelijk voorgeschreven
- Opvatting over leren en spelen is bepalend voor het ruimtegebruik
- Onderwijsopvatting heeft directe consequenties voor (functioneel en technisch) PvE
- Behoeft aan meer verschillende ruimten groeit

OVERBLIJVEN

keuze C12

urgentie

DEEL II GEBRUIK

Overblijven voeding & lunchfaciliteiten

Broodtrommel of lunchvoorziening?

- Scholen zijn wettelijk verplicht kinderen tussen de middag op te vangen
- Werkende ouders maken overblijven veelal noodzakelijk
- Ruimte en faciliteiten voor overblijven op scholen ontbreken
- Eetgedrag beïnvloedt concentratie en leerprestatie
- Schoolfruit alleen creëert nog geen gezonde school

OPVANG

keuze C9

urgentie

DEEL II GEBRUIK

Opvang dagindeling & zorg

Schooldag of dagarrangement?

- Steeds meer kinderopvang, PSZ en BSO vestigen zich in of bij school
- Ouders kiezen voor school met goede combinatie opvang en onderwijs
- Steeds meer kinderen blijven over tussen de middag (nu ca. 60%)
- Scholen zijn verplicht opvang te organiseren als ouders daar om vragen
- Opvang in of bij school voorkomt slepen met kinderen

WERKEN

keuze C13

urgentie

DEEL II GEBRUIK

Werken personeel & organisatie

Het nieuwe werken of de vaste stek?

- Een goed gebouw trekt goed personeel
- De klassikale organisatie van scholen verandert
- Het aantal scholen dat zijn personeel anders inzet groeit
- Nieuwbouw is vaak aanleiding het onderwijsconcept te herzien
- Goed gebouw draagt bij aan gezond personeel

SPORT

keuze C10

urgentie

DEEL II GEBRUIK

Sport beweging & gymfaciliteiten

Sport, spel en bewegen in of buiten de school?

- Jeugd sport en beweegt veel te weinig
- Slechts 30% van kinderen haalt bewegnorm van één uur per dag
- Aantal kinderen met overgewicht is in 25 jaar bijna verviervoudigd
- De school is dé plek om kinderen te laten bewegen
- Kinderen die bewegen voelen zich fitter en zijn minder ziek

CULTUUR

keuze C11

urgentie

DEEL II GEBRUIK

Cultuur voorzieningen & vrije tijd

School- of buurtfunctie?

- Cultuur, sport, welzijn en onderwijs zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden
- Integratie bibliotheken en buurt-huizen in brede scholen neemt toe
- Steeds meer scholen stappen over op nieuwe schooltijden
- Culturele activiteiten kunnen kinderen helpen bij het leren
- Activiteiten na schooltijd bevorderen buurtfunctie gebouw

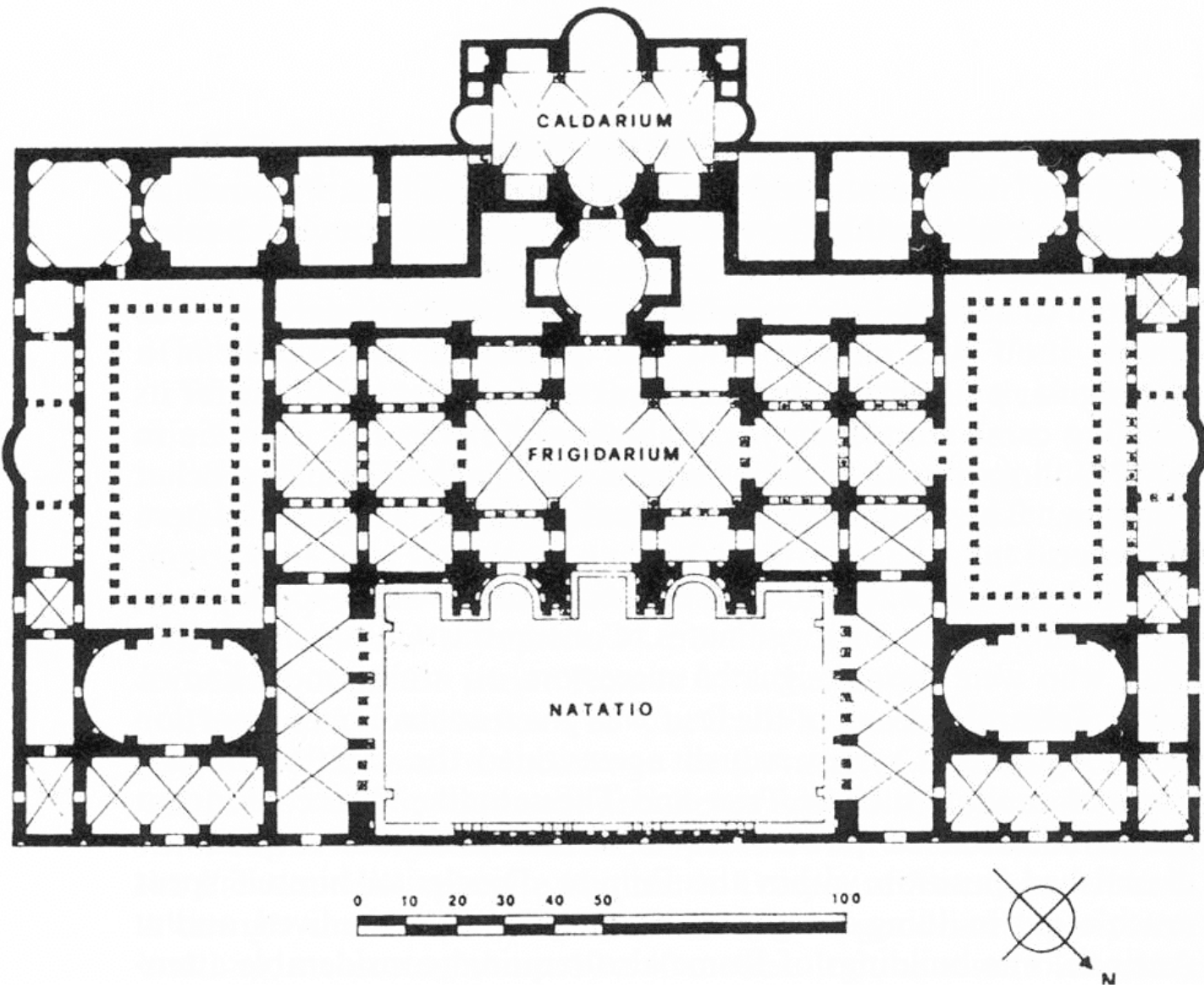
programma

- Stem programma af op toelichting op de behoefte
- Denk in activiteiten en geef een plaats van in vierkante meters

tip

- Houd rekening met zonering ruimten voor avondgebruik

Anders organiseren - Slimmer programmeren - Rendabeler beheren

INVESTERINGSKOSTEN

E1 **INVESTERINGSKOSTEN**

keuze **E1**

urgentie **E1**

programma **E1**

tip **E1**

DEEL III ECONOMIE

Investeringskosten prioriteit & haalbaarheid

Sober, Goed of Duurzaam?

- Efficient ruimtegebruik leidt tot lagere investeringskosten
- Multifunctioneel gebouw kent verschillen in kosten per m²
- Investeringskosten zeggen niets over totale levensduurkosten
- Frisse scholen zijn niet te realiseren met normvergoeding
- Duurzaamheidsambitie heeft invloed op investeringskosten

Wist u dat:

- Bouwkosten zijn circa 75% van investeringskosten
- Kosten gebruiksfase zijn groter dan investeringskosten
- Kosten personeel zijn voor schoolbestuur tien keer hoger dan huisvesting
- Gebouwworm, gevelfactoren en complexiteit locatie zijn grote kostendragers
- Grotere scholen zijn beter in staat goede vorm- en gevelfactoren te realiseren
- Investing in duurzaamheid en flexibiliteit verhoogt vastgoedwaarde
- Stedenbouwkundige randvoorwaarden hebben invloed op projectkosten
- PO-raad werk momenteel aan ontwikkeling kwaliteitsstandaard
- Energiezuinigere scholen vragen grotere basisinvestering
- Multifunctionaliteit en flexibiliteit verhogen investeringskosten
- Budget terreininrichting is veelal lager dan kale straatinrichting
- Invloed van proces op kostprijs wordt onderschat
- Bepaal gewenst kwaliteitsniveau en gewenste eigendomsvorm
- Stem budget af op gewenst kwaliteitsniveau
- Maak onderscheid in denken over drager en inbouw
- Bundel geld voor bouw, exploitatie en inrichting
- Wees bereid te investeren voordat alle onzekerheden van tafel zijn
- Stop geld in zaken die je later niet meer kunt veranderen

www.vng.nl (o.a. VNG-spoorboekje)
"Koste wat het kost", BNA (2003)
Tekstenpocket 'Regelingen onderwijshuisvesting' (jaarlijks)

FUNCTIONELE EXPLOITATIE

E4 **FUNCTIONELE EXPLOITATIE**

keuze **E4**

urgentie **E4**

programma **E4**

tip **E4**

DEEL III ECONOMIE

Functionele exploitatie programmering & subsidiëring

In eigen beheer of door exploitant?

- Gewenste programmering en openingstijden beïnvloeden exploitatie
- Brede scholen en MFA's hebben te maken met grote exploitatie-tkortoren
- Bij veel brede scholen is niet goed nagedacht over functionele exploitatie
- Bezetting van multifunctionele accommodaties laat vaak te wensen over
- Een (extra) beheerder of conciërgedrukt op functionele exploitatie

Wist u dat:

- Behoeft om doorrekening kosten inzichtelijk te maken groeit
- Kosten programmering worden vaak vergeten in exploitatie
- Exploitatiebeprijingen worden veelal door elkaar gehaald
- Gemeente heeft vaak onbewust een rol als functionele exploitant
- Kosten beheerder (personeel) is wat anders dan gebouwbeheer (vastgoed)
- Voor balie- of conciërgedrukt is veelal geen budget beschikbaar
- Programmering kan worden ondergebracht bij externe exploitant
- Subsidies kunnen tarieven voor programmering verlagen
- Bepaal rollen exploitatiefase (eigenaar, huurder of medegebruiker)
- Ontwikkel exploitatiemodellen die passen bij eigendomsvorm en gebruik
- Besteed aandacht aan gewenste gebruiksuren (openingstijden en bezetting)
- Onderzoek personeel invulling programmering (beheerder en catering)
- Maak verhuurvoorwaarden
- Bestuurlijke afspraken
- Situatie van de exploitant
- Onderzoek naar innovatieve vormen
- Behoud van de exploitant
- Onderzoek naar innovatieve vormen
- Onderzoek naar innovatieve vormen

LEVENSDUURDENKEN

E6 **LEVENSDUURDENKEN**

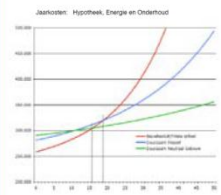
keuze **E6**

urgentie **E6**

programma **E6**

tip **E6**

DEEL III ECONOMIE

Levensduurdenken integraal kostenbeheer

Economisch of maatschappelijk rendement?

- Gebouw is niet alleen een kostenpost
- Denken in investeringskosten verschuift naar levensduurkosten
- Goede gebouwen laten leerlingen en docenten beter presteren
- Lang nadat de prijs vergeten is, wordt kwaliteit nog herinnerd
- Ontwerpkeuzes hebben effect op levensduur en waardeontwikkeling
- Prettige gebouwen trekken meer leerlingen
- Schoolgebouw gaat functioneel gezien gemiddeld 25 tot 30 jaar mee
- In NL wordt van oudsher gestuurd op investeringskosten
- Sturing op rendement is niet gebruikelijk voor gemeenten
- Levensduurbenadering vraagt om wezenlijke integratie van disciplines
- Huisvestingsverordening maakt integrale aanpak mogelijk
- Gebouwen met sterke identiteit hebben veelal langere levensduur
- Zaken die achteraf worden aangebracht kosten doorgaans meer geld
- Aantal integrale ontwerpprocessen en contractvormen neemt toe
- Levensduur casco is veel groter dan van installaties
- Maak integrale afweging risico's, kosten en opbrengsten
- Maak terugverdiëntijden en prestaties zichtbaar voor opdrachtgever
- Betrek technisch adviseurs en architecten al vroegtijdig bij planvorming
- Denk na over gewenste balans investering, exploitatie(s), levensduur
- Gebruik zorgvuldige parameters voor kostenstijgingen
- Maak gebruik van innovatieve vormen
- Gaaf ontwerp team
- Investering en
- Levensduurkosten en niet op

Wist u dat:

- Prettige gebouwen trekken meer leerlingen
- Schoolgebouw gaat functioneel gezien gemiddeld 25 tot 30 jaar mee
- In NL wordt van oudsher gestuurd op investeringskosten
- Sturing op rendement is niet gebruikelijk voor gemeenten
- Levensduurbenadering vraagt om wezenlijke integratie van disciplines
- Huisvestingsverordening maakt integrale aanpak mogelijk
- Gebouwen met sterke identiteit hebben veelal langere levensduur
- Zaken die achteraf worden aangebracht kosten doorgaans meer geld
- Aantal integrale ontwerpprocessen en contractvormen neemt toe
- Levensduur casco is veel groter dan van installaties
- Maak integrale afweging risico's, kosten en opbrengsten
- Maak terugverdiëntijden en prestaties zichtbaar voor opdrachtgever
- Betrek technisch adviseurs en architecten al vroegtijdig bij planvorming
- Denk na over gewenste balans investering, exploitatie(s), levensduur
- Gebruik zorgvuldige parameters voor kostenstijgingen
- Maak gebruik van innovatieve vormen
- Gaaf ontwerp team
- Investering en
- Levensduurkosten en niet op

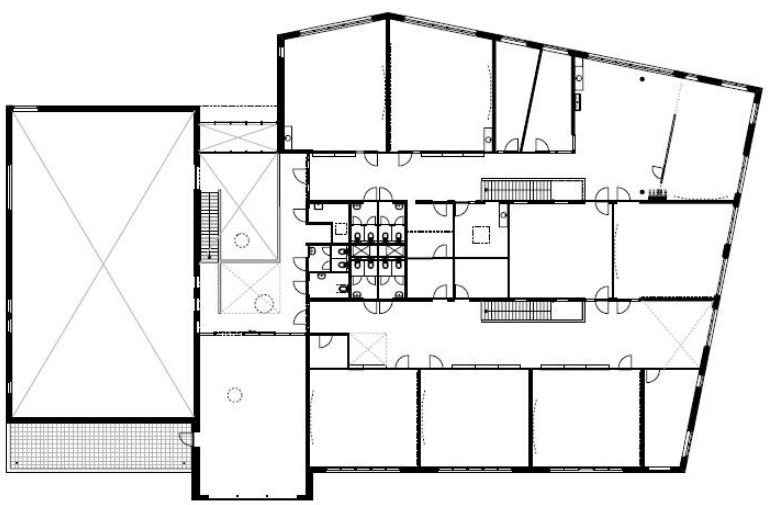
Tip: **Breng budgetten investering en onderhoud in één hand**

Tip: **Stuur op levensduurkosten en niet op bouwkosten**

Tip: **Onderzoek samenwerking lokale exploitant**

Anders organiseren - Slimmer programmeren - Rendabeler beheren

Anders organiseren - Slimmer programmeren - Rendabeler beheren

effect	+/-	waarom
Exploitatieperiode / restwaarde	++	Diversiteit laat veranderende programmering toe
Rendementseis / risico	+	Minder gevoelig voor leegstand
Programma-efficiency	+++	Meer met minder (integrale aanpak)
Grondkosten	+	Compact
Bouwkosten	-	Hogere aanvangsinvestering
Kosten fysieke instandhouding	++	Bundeling van geldstromen
Kosten aanpassing markt	- / 0	Houding (vraagt andere gedrag)
Kosten exploitatie	++	Delen van kosten over minder m2
Opbrengst verhuur / zalenverhuur	+	Buurtfunctie vergroot verhuurbaarheid (aantrekkingskracht)
Opbrengst anders	++	Sociaal brandpunt , leefbaarheid, (Behoud) voorzieningennivo,

Entree(s) aankomst & oriëntatie

Centraal of decentraal?

- Entreegebied vormt eerste kennismaking met het gebouw
- Het betreden van het gebouw zien kinderen als een avontuur
- Entrees en circulatiegebieden zijn sterk bepalend voor ruimtebeleving
- Entreegebied rondom school beïnvloedt gevoel van veiligheid
- Eerste indruk begint al op schoolplein

B2

wist u dat

programma

tip

Entree(s) aankomst & oriëntatie

- Entreezones zijn bepalend voor eerste indruk van bezoekers
- Eerste indruk kan cruciaal zijn voor schoolkeuze van ouders
- Entreegebied heeft invloed op het gedrag van bezoekers
- Entrees markeren een symbolisch overgangspunt van buiten naar binnen
- Entreeruimte van bepaalde omvang stimuleert ontmoeting
- Wachten rondom entreeruimte is aangenamer als hierover is nagedacht
- Entreegebied wordt vaak aangemerkt als informatiepunt

- Definieer gewenste positie in wijk en/of buurt
- Maak keuze voor centrale en/of decentrale entrees
- Benoem toegangsmogelijkheden tot gebouw
- Houd rekening met verschillende aanlooproutes vanuit de wijk
- Denk na over welke gebouwfuncties je nabij bezoekersentree wilt situeren
- Definieer gewenste gebruikskwaliteit entree (ontvangstruimte of doorgangstruimte?)
- Definieer gewenste mate van gastvrijheid (ouderruimte, rookbeleid)
- Denk na over hoe benaderbaar je wilt zijn voor ouders
- Denk na over de herkenbaarheid van entrees!

- Maak entrees daar waar je graag naar binnen/buiten wilt
- Zorg voor beheer en toezicht

Zichtlijnen overzicht & veiligheid

Open of gesloten karakter?

- Zichtlijnen en zichtrelaties beïnvloeden ruimtelijke beleving
- Gewenste zichtrelaties zijn sterk afhankelijk van huisvestingsconcept
- Uitzicht naar buiten is belangrijk: 85% van de tijd wordt binnen doorgebracht
- Overzicht en toezicht zijn belangrijk voor gevoel van (sociale) veiligheid
- In een open setting is het van groot belang rust en duidelijkheid te creëren

B3

wist u dat

programma

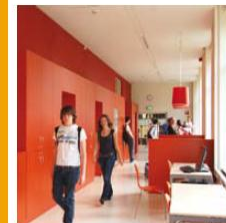
tip

Zichtlijnen overzicht & veiligheid

- Grenzen zijn essentieel voor de beleving van ruimte
- Kinderen zitten graag op plekken waar iets te zien is
- Waterpunten werken als een magneet op kinderen
- Wanden zijn een fysieke vertaling van de onderwijsvisie
- Zichtlijnen en zichtrelaties versterken het gevoel van ruimte
- Zicht op andere ruimten stimuleert vaak dat deze ook wordt gebruikt
- Doorzichten en vides kunnen gebruiker helpen zich te oriënteren
- Op een afstand van twintig meter zijn gezichten nog net herkenbaar
- Mogelijk (toezicht op ruimten) vergroot gevoel van veiligheid

- Definieer gewenste mate van openheid vanuit visie op huisvesting
- Definieer welke ruimten een open of meer besloten karakter moeten hebben
- Maak duidelijk of groepen op zichzelf zijn gericht of naar buiten
- Maak duidelijk welke ruimten met elkaar in verbinding mogen staan

- Onderschat rol van daglicht niet
- Stem hoogte van doorkijkjes af op ooghoogte van kinderen

Kleur materialen & kleurgebruik

Prikkelarm of prikkelrijk?

- Kleurgebruik heeft impact op beleving, gedrag en leerprestaties
- Onze samenleving bevat veel meer prikkels dan 40 jaar geleden
- Kennis van kleurwerking wordt in praktijk onderschat
- Vergaderzaal vraagt om andere setting en sfeer dan teamkamer
- Expressieve kleuren hebben negatief effect op concentratie

B4

wist u dat

programma

tip

Kleur materialen & kleurgebruik

- Een gebouw dat je met al je zintuigen kan ervaren is prettig
- Kleur- en materiaalgebruik helpen gewenste beleving te realiseren
- Wanden vormen (veelal) het visitekaartje van de gebruikersgroep
- Kleuren hebben invloed op concentratievermogen en functioneren
- Kleuren, duidelijke ruimten en bewegwijzering ondersteunen oriëntatie
- Materiaalkeuze is medebepalend voor het 'kleurmilieu'
- Kleurkeuze beïnvloedt de lichtheid van de ruimte
- Kleurgebruik heeft effect op gevoelstemperatuur
- Kleurwaarneming is leeftijdsafhankelijk

- Definieer wat beoogd moet worden met de toe te passen kleuren
- Maak onderscheid in duurzame en niet-duurzame beeld dragers
- Maak gewenste beleving van kleuren en materialen expliciet
- Benader kleur als integraal onderdeel inrichtingsconcept
- Bekijk kleurgebruik in gehele context (incl. meubilair)
- Stem kleuren af op ruimtegebruik

- Voorkom 'kleurterreur'
- Centreer mededelingen en werkstukken op één plek

